

kroniek

van de Grote Sint Laurenskerk

Beste Vrienden van de Grote Sint Laurenskerk,

Inmiddels leven wij allen al bijna een geheel jaar met beperkingen. Een periode waarin wij onze naasten, geliefden, familie en vrienden minder of zelfs helemaal niet kunnen zien. Droevig en vervelend, omdat we allemaal de behoefte hebben aan een schouder, een stukje warmte en genegenheid. Ik spreek de hoop uit, dat wij vóór de volgende Kroniek weer 'normaal' en zonder beperkingen kunnen leven.

Als Vriendenstichting hebben wij het afgelopen jaar geen evenementen kunnen organiseren en ook dit jaar staan de evenementen op losse schroeven, alhoewel wij zeer graag de zesde editie van Vriendenbock eind oktober willen laten doorgaan. In welke vorm dan ook. Om onze stichtingsdoelen te realiseren zijn dergelijke evenementen uiterst belangrijk, omdat ze een behoorlijke bron van inkomsten betekenen.

Als u binnenkort onze kerk weer mag betreden, kijk dan bij binnenkomst vooral en direct naar boven! Restaurateur Edwin van den Brink heeft de gerestaureerde gewelsschotels – na twee jaar afwezigheid – weer teruggeplaatst. In volle glorie! Deze restauratie is volledig bekostigd door de Vriendenstichting. In deze Kroniek kunt u daar, uiteraard, meer over lezen.

Verder in deze Kroniek een artikel over de kerktoren. Dat wil zeggen, de kerktoren die nimmer gebouwd is. Onderzoek door onze stadsarcheoloog Peter Bitter wijst uit, dat de fundering van deze toren tot de grootste van Nederland gerekend mag worden!

Interessant om te lezen is ook, hoe uw veiligheid in de kerk wordt geborgd. Met name vanuit bouwkundig oogpunt. Ook de dooptuin van de kerk komt uitgebreid aan bod, met allerlei interessante wetenswaardigheden.

Onze redactie is er met deze honderdste Kroniek wederom in geslaagd een interessante bundeling van artikelen samen te stellen. Om dit in de toekomst ook te kunnen garanderen, is onze redactie op zoek naar uitbreiding van het redactieteam. Ben je vlijtig met de pen en wil je graag schrijven over Alkmaars grootste én oudste monument, neem contact met de redactie op. (redactie@vriendengrotesintlaurenskerk.nl).

Tenslotte wil ik graag uw aandacht vestigen op aangeboden steun. Wijnplatform Vinologico stelt onze Vrienden in staat om tegen gereduceerde prijs een geselecteerd wijnpakket te kopen. Voor ieder wijnpakket wordt 5 euro gedoneerd aan onze stichting. Bestellen kan via www.vinologico.nl/vrienden.

Ik wens u veel leesplezier met deze Kroniek en een goede gezondheid toe.

Frank Kuijper, voorzitter

Fiona Tan maakt nieuwe Grote Raam

De internationaal vermaarde Nederlandse kunstenaar Fiona Tan gaat het nieuwe grote raam in het zuidtransept van de Grote Sint Laurenskerk maken. Dat wil zeggen: als het benodigde geld bijeen kan worden gebracht. Er is 8 ton tot 1 miljoen euro nodig. Op 9 september beginnen publieksacties om dat voor elkaar te krijgen. Het is lang stil geweest rond Het Grote Raam. De Kroniek en de Alkmaar Courant schreven vorig jaar dat de stichting Het Grote Raam was opgericht met als doel Alkmaar in 2023 met dat bijzondere geschenk te verblijden. Maar toen kwam corona en viel alles stil. Althans, zo leek het. 'Want we zijn wel doorgestaan', zegt bestuurslid Gerjon Rooker. 'We hebben van een fonds een klein

bedrag gekregen waar we iets mee konden doen. We hebben onder meer onderzocht welke kunstenaar het zou moeten worden.' De zoektocht is begeleid door twee grootheden in de Nederlandse kunstwereld, Hendrik Driessen (oud-directeur van De Pont in Tilburg) en Bart Rutten (directeur van het Centraal Museum in Utrecht). Ze kregen de opdracht mee: een kunstenaar met een internationaal sterke reputatie te vinden. Rooker: 'We dachten eerst dat het een buitenlandse kunstenaar zou moeten zijn. Daar zijn we op teruggekomen, want als je fondsen in Nederland binnen wilt halen dan moet de kunstenaar uit Nederland komen.' Nu heeft Nederland een behoorlijk aantal internationaal vermaarde kunstenaars, dus die beperking

vormde geen probleem. Rooker: 'Het is Fiona Tan geworden. Zij is een Nederlandse kunstenaar die internationaal vermaard is vanwege haar installaties. Veel videokunst, veel film. Ze behoort tot de Top 5 van Nederlandse kunstenaars, volgens Het Parool. Voor Nederlandse begrippen is zij een grootheid. Er hangt en staat overal werk van haar.' Video, film, maar géén glas-in-lood, laat staan in een raam van 9 bij 23 meter (het is het grootste kerkraam op het vasteland van Europa)? Rooker: 'Wij dachten van: het zou mooi zijn als het iemand wordt die in glas-in-lood nog geen ervaring heeft. Anders weet je tevoren wat je ongeveer krijgt.' Het is dus afwachten wat Tan doet met het thema 'Licht van de vrijheid' in het raam dat

op 7 oktober 2023 wordt onthuld. Rooker: 'Het licht verwijst naar het zuiderlicht dat door het grote raam naar binnen valt. En vrijheid verwijst naar 450 Alkmaar Ontzet.' Oktober 2023 lijkt ver weg, maar de stichting Het Grote Raam voelt toch al wel de druk. 'We hebben door corona in die zin tijd verloren dat we eigenlijk al hadden willen zijn begonnen met de acties. Daar staat tegenover dat we nu meer tijd hebben gehad om een en ander voor te bereiden. We zijn druk bezig met begrotingen. We gaan er echt alles aan doen om dat geld binnen te halen: met fondsen, met particulieren, met bedrijven, overheden,' zegt Rooker. Op donderdag 9 september

wordt de burgerij uitgenodigd om naar de Grote Kerk te komen om te komen luisteren naar het verhaal van de stichting en dat van kunstenaar Fiona Tan. Op die dag zal haar ontwerp worden onthuld. Rooker wil op dit moment nog niet al te veel kwijt over de aard van de publieksacties. 'Er zijn heel veel ideeën. We denken aan een Vrienden-actie en we willen graag iets met rondleidingen met gidsen over de zolder van de kerk, we willen raampanelen als geheel maar ook kleinere stukjes glas van het nieuwe raam laten adopteren. Mogelijk kun je ook stukjes glas uit het oude raam kopen. En we werken aan een klim, vergelijkbaar met de 'Klim naar de hemel' die

in 2018 met meer dan 90.000 bezoekers een groot succes was.' Rooker staat terwijl hij dit alles vertelt zowat te springen op zijn stoel. 'Er is gelukkig nog het nodige aanwezig van de originele Grote Kerk maar er is ook het nodige weg, zoals het drieluik van Maerten van Heemskerck en De Zeven Werken van Barmhartigheid van de Meester van Alkmaar. Beide verkocht wegens geldgebrek. Voor het eerst sinds de 18e eeuw voegen we weer eens iets toe aan de kerk. Wat een project! Het zorgt nu al voor adrenaline. En dan moet het in september nog pas beginnen...'

RUUD KERSTEN

Explosie van licht en kleur, net als vuurwerk

Fiona Tan werd in 1966 geboren op Sumatra, Indonesië. Ze studeerde aan de Gerrit Rietveld Academie en aan de Rijksakademie van beeldende kunsten te Amsterdam. Ze woont en werkt in de hoofdstad. Ze is bekend om haar audiovisuele installaties, films en fotowerken. Haar werk was te zien op onder meer de Biënnales van Venetië en Berlijn. In 1998 kreeg ze de J.C. van Lanschotprijs voor beeldhouwkunst in Gent en won zij de Infinity Award for Art van de International Center of Photography in New York. Solopresentaties had ze in onder meer het New Museum of Contemporary Art in New York, de Pinakothek der Moderne in München, Museum De Pont in Tilburg en de Akademie der Künste in Berlijn. Werk van Tan bevindt zich in onder meer Tate Modern in London, Centre Pompidou in Paris, het Stedelijk Museum Amsterdam, de Neue Nationalgalerie in Berlijn en Museum De Pont. De Kroniek had per email een interview met haar.

Fiona Tan: 'Erg leuk om me hierin onder te dompelen.'
Foto Marieke Wijntjes

Kende je de Grote Kerk al? Zo niet, ben je er geweest om de ruimte op je in te laten werken?
'Nee, ik kende die nog niet. Inmiddels ben ik er al vaker geweest, uiteraard om de ruimte, de architectuur op mij te laten inwerken.'

Wat vind je van de Grote Sint Laurenskerk als monument?
'Erg mooi.'

Heb je iets met dit soort monumenten?
'Meestal heb ik niet zo veel met kerken, maar ik vind deze kerk heel mooi van licht. Geen wonder dat Saenredam deze kerk geschilderd heeft.'

Maakt het voor jou iets uit dat het raam op het zuiden ligt, of zou het noorderlicht ook aantrekkelijk zijn geweest?

'Elke hemelsrichting heeft zijn eigen bijzonderheden. Op het zuiden heb ik te doen met veel zon dat direct op het raam schijnt. Straks gaat de zon dus door mijn kunstwerk heen stralen en zullen de glaskleuren binnen op de wanden en vloer schijnen - prachtig, daar verheug ik mij nu al op.'

Maakt het voor jou uit dat het geen kerk meer is maar een museum annex cultureel centrum?
'Niet veel. Ik ben dan iets vrijer maar mijn ontwerp is hoe dan ook abstract. Stel, dat over honderd jaar de kerk weer een religieus centrum wordt, dan is dat geen enkel probleem.'

Het ontwerp moet passen in het thema 'Het licht van de vrijheid'. Kun je daarmee uit de voeten? Heb je daar al gedachten bij, ideeën over die in het nieuwe raam zullen weerschijnen?

'Ja zeker. Ik hoop dat mijn raam een feest van de vrijheidsviering wordt - een explosie van licht en kleur, net als vuurwerk.'

Een van de voorwaarden die het bestuur zich gesteld had is dat de kunstenaar nooit eerder een kerkraamkunstwerk moet hebben gemaakt. Dat geldt voor jou. Wat heeft jou doen besluiten om de

Geen wonder dat Saenredam deze kerk schilderde

uitdaging (want dat is het, neem ik aan) aan te gaan?

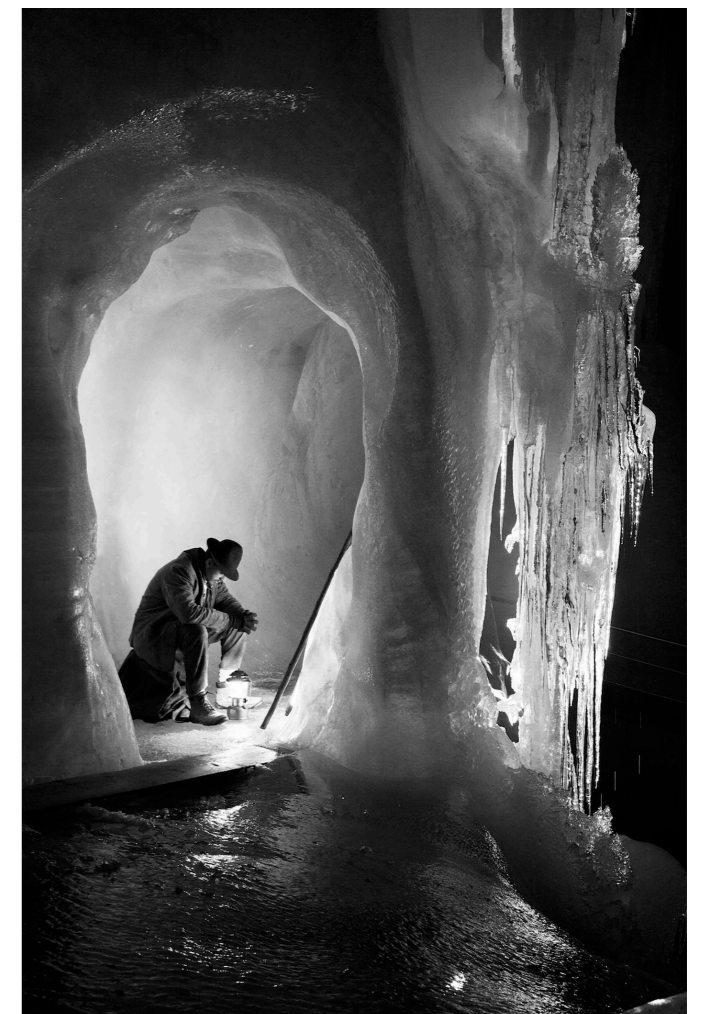
'Ik vind het een enorme eer om gevraagd te zijn voor deze opdracht. En ik vind het erg leuk om op deze manier met licht en kleur en beweging/verandering, bezig te zijn. Ik heb veel oriënterend onderzoek gedaan door zo veel mogelijk kerken op te zoeken. Daardoor heb ik zelf kunnen ervaren hoe mooi een glas-in-lood raam kan werken. Hoe het licht gedurende de dag verandert, hoe de beleving telkens nieuw en bijzonder is. Ik begrijp heel goed dat zo iets een subliemerende of zelfs een spirituele ervaring kan zijn. Men kan ook glas-in-lood ramen in

middeleeuwse kerken voorlopers van de bioscoop noemen - een spannend verhaal, verbeeld in licht en kleur dat steeds verandert.'

Dat je nooit zoiets gemaakt hebt, wil natuurlijk niet zeggen dat je onbekend met de technieken die hierbij komen kijken. Of was je volkomen blanco? Wat heb je intussen allemaal moeten doen om je kennis op dit gebied op peil te brengen?

'Ondertussen ben ik er helemaal ingedoken. Ik weet nu vrij veel over de techniek, over glas, over wat allemaal kan en niet kan. Erg leuk om hiermee bezig te zijn en om me hierin onder te dompelen.'

RUUD KERSTEN

Still uit de video-installatie 'Grey glass' (2020).

Kunstwerk past in traditie

De stichting Het Grote Raam moet de nodige horden nemen. Een ervan is de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed overtuigen. De eerste geluiden vanuit de dienst zijn niet bepaald negatief, maar men vroeg toch om een nadere motivering van het plan om het huidige raam van 9 bij 23 meter te vervangen door een kunstwerk van Fiona Tan. Gert van Kleef, adviseur van de stichting Behoud Monumentale Kerken Alkmaar (eigenaar van de kerk) en lid van het stichtingsbestuur Het Grote Raam, schreef dat stuk.

Van Kleef schetst hierin de ontwikkelingen in het interieur van de ruim 500 jaar oude kerk. De ingrijpendste waren de gevolgen van de Reformatie in de 16e eeuw. De Grote Sint Laurenskerk werd van een katholieke een protestantse kerk, hetgeen gepaard ging met een aanzienlijke versobering van het interieur. Van Kleef schetst overigens dat het in de Grote Kerk met die versobering relatief nog wel meeviel. De Beeldenstorm verliep hier nogal rustig. Hoewel er de nodige vernielingen werden aangericht, bleven belangrijke kerk- en kunstschaten gespaard. Het 'nieuwe' interieur is in 1665 vastgelegd door Pieter Saenredam (inderdaad, met het plassende hondje op de voorgrond...). Die afbeelding heeft vanaf de jaren '90 een leidende rol gespeeld bij de grote restauratie en bij het Masterplan. En het is nog steeds bepalend bij alle beslissingen over de inrichting. Grappig is, zo laat Van Kleef zien, dat het interieur niet zo 'kaal' was als Saenredam weergaf. Saenredam schilderde een nogal witte kerk, maar hoewel er sinds de Reformatie veel gekleurd glas was verdwenen uit de vele vensters, zaten er in het noord- en ook in het zuidtransept op dat moment nog glas-in-loodvensters met veelkleurige afbeeldingen. In het zuidtransept bijvoorbeeld zat vanaf 1642 een Ontzetraam! Die ramen zijn pas in 1721 en 1760 verdwenen. Waarom

Zo schilderde Pieter Saenredam de Grote Sint Laurenskerk.

Saenredam ervoor koos het effect van die veelkleurige ramen op het interieur niet weer te geven, verklaart het stuk niet. Alleen al vanwege dit stukje historie zou het niet onlogisch zijn als de Rijksdienst akkoord zou gaan met een veelkleurig raam. Daarnaast voert Gert van Kleef aan dat Alkmaar in de loop der eeuwen veel kunst aan de kerk toevoegde. Een nieuw, hedendaags kunstwerk in het zuidtransept past geheel in die lijn. En, zo schrijft Van Kleef, 'het monument Grote Kerk kan alleen behouden blijven door ontwikkeling, zodat altijd toevoegingen nodig zullen blijven.' Stilstand is achteruitgang! Van Kleef schrijft verder onder meer: 'De vraag waarom het belangrijk is om een nieuw kunstwerk aan de 500 jaar oude Grote Kerk, en dus aan Alkmaar toe te voegen, zal in de afgelopen eeuwen niet vaak zijn gesteld. Alkmaarders wisten het antwoord al: wanneer je trots bent op je kerk en je stad, dan laat je dat zien met nieuwe kunst. Daarmee vindt het streven om opnieuw een meesterwerk toe te voegen aan de kunstschaten van kerk en stad zijn basis in een langere traditie.'

Alkmaarders zijn ook nu nog trots op hun Grote Kerk, die zij de 'huiskamer' van de stad noemen.' Volgens het stuk strekt het belang van een nieuw kunstwerk nog verder. 'Alkmaar heeft met het Stedelijk Museum en de Grote Kerk een goede naam opgebouwd. Niet voor niets heeft de kerk 85.000 bezoekers per jaar in en rond de zomer. Het is belangrijk voor de aantrekkelijkheid voor toeristen en versterkt het culturele profiel van de kerk, dat zich, behalve op erfgoed en podiumkunsten, richt op fotografie en hedendaagse kunst.' 'Ook voor bewoners van stad en regio is het toevoegen van een nieuw kunstwerk een kans om een nieuwe beleving mee te maken in dit eeuwenoude gebouw. Een nieuw kunstwerk in het transeptraam, het grootste van het vasteland van West-Europa, is daarvoor bij uitstek geschikt. Door zijn omvang, maar ook door de geweldige lichtinval aan de zuidkant, kan geen bezoeker om dit raam heen. Het zal al snel het meest besproken kunstwerk van stad en regio worden en bij voldoende kwaliteit ook landelijk de aandacht trekken.'

Brengt 100-jarige HVA Zeven Werken terug in Grote Sint Laurenskerk?

Al eerder besteedde de Kroniek aandacht aan ontwikkelingen rond de 'Zeven Werken van Barmhartigheid', het monumentale museumstuk van de Meester van Alkmaar. Er gingen stemmen op om te proberen de Zeven Werken die in het Rijksmuseum hangen, terug te halen naar de kerk waar ze thuishoorden. Het Rijksmuseum liet via de Kroniek al weten dat daar geen sprake van kan zijn, onder meer omdat het werk van de Meester van Alkmaar veel te kwetsbaar is. Wel wil het museum medewerking verlenen aan de plaatsing van een piekfijne reproductie door afbeeldingen in zeer hoge resolutie beschikbaar te stellen. Het lijkt erop dat de Historische Vereniging Alkmaar deze suggestie gaat oppikken. Er leeft binnen de HVA in elk geval het idee om de viering van het 100-jarig bestaan van de HVA, in 2025, extra luister bij te zetten door het terugbrengen van de Zeven Werken, zij het dan inderdaad in de vorm van een mooie reproductie, in de Grote Sint Laurenskerk. Bestuurslid Rob Marijn zegt hierover desgevraagd: 'Het plan wordt momenteel in concept uitgewerkt en binnenkort getoetst bij erfgoedpartners en de HVA-leden.'

Het belang van de Zeven Werken mag niet onderschat worden, vindt Netty Bleichrodt-Vegter, lid van de redactie van Oud Alkmaar, het magazine van de HVA. Ze schreef eerder in een brief aan de wethouder van cultuur, Christiaan Braak: 'Het originele paneel toonde ons, ruim 400 jaar lang, hoe de huizen er rond 1500 in Alkmaar uitzagen, hoe de mensen gekleed waren, hoe wij om moesten gaan met de sociale zorg, de ziekenzorg, de doden (op het paneel worden doden buiten de muren van de stad begraven, om eventuele besmetting te voorkomen), met gasten en emigranten, met gevangenen en criminelen. Het is uniek dat deze afbeeldingen van onze stad bestaan, want er bestaan helemaal geen werkelijke beelden uit die tijd. Wat een ongelooflijke informatie. Welke stad heeft dit?' In afwachting van wat komen gaat, wil de redactie de aandacht voor 'onze' Zeven Werken warm houden met een kloek artikel van Netty Bleichrodt. Zij zocht uit hoe het zit met de beschadigingen die de Zeven Werken ontsieren. Dit artikel, voor de Kroniek enigszins ingekort, verscheen eerder in Oud Alkmaar. >

< De Zeven Werken in het Rijksmuseum in Amsterdam.

> De Zeven Werken van Barmhartigheid in volle glorie.

Vernielingen aan de Zeven Werken van Barmhartigheid

Beeldenstorm of stedelijk protest?

Tot nu toe werd aangenomen dat de beschadigingen aangebracht op het paneel 'De Zeven Werken van Barmhartigheid' het gevolg waren van de agressie tegen de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de Beeldenstorm van 1566. De geschiedenis van het Heilige Geestgasthuis in Alkmaar, tegenwoordig de Waag, werpt mogelijk een nieuw licht op deze vernielingen. Het paneel, geschilderd door de Meester van Alkmaar, hing eeuwenlang in de protestantse Grote Kerk terwijl elders in het land schilderijen met dit onderwerp tijdens de Beeldenstorm zijn vernield en verloren gegaan. Het is opvallend dat vooral de afbeeldingen van de notabelen van de stad op het paneel beschadigd zijn. Zijn er in die periode mogelijk nog andere redenen geweest die ten grondslag hebben gelegen aan de woede van sommige inwoners van Alkmaar?

Er zijn ons helaas geen bronnen overgeleverd die ons vertellen waar het paneel in 1504 (toen de Meester van Alkmaar het voltooide, red.) kwam te hangen. In verschillende steden in ons land was het echter gebruikelijk, dat een paneel met een dergelijke voorstelling opgehangen werd in een Gasthuis. Daar werden de zeven werken van barmhartigheid immers voor een belangrijk deel uitgevoerd. Waarschijnlijk kwam dit paneel te hangen in het Heilige Geestgasthuis in Alkmaar, maar het is ook heel goed mogelijk, dat het paneel al direct in de Grote Kerk tentoongesteld werd. Ook de namen van de opdrachtgevers staan nergens expliciet vermeld. Toch zijn de wetenschappers op dit gebied na uitvoerig onderzoek het eens geworden dat het hoogstwaarschijnlijk de Heilige Geestgasthuismeesters waren die de opdracht gaven.¹

Een voor mij onbeantwoorde vraag bleef: waarom werd het paneel moedwillig zo grof beschadigd? De combinatie van onderzoek in het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) in Den Haag en in het Regionaal Archief Alkmaar (RAA) wierp voor mij een verrassend nieuw licht op de beschadigingen. Zoals ik eerder schreef is lang aangenomen dat de vernielingen tijdens de Beeldenstorm rond 1566 hebben plaats gevonden.² Ik heb echter grote twijfels, want de meeste grote steden in Holland hadden in die tijd in hun Grote Kerk of Gasthuis een paneel hangen met daarop geschilderd 'de zeven werken van barmhartigheid'. Deze panelen zijn in de noordelijke Nederlanden bijna allemaal verloren gegaan tijdens de Beeldenstorm. Maar het paneel in de Grote Kerk in Alkmaar mocht blijven hangen, ook na de Reformatie. Wat zou dan wel de

aanleiding kunnen zijn voor deze opmerkelijke vernielingen? In het RKD in Den Haag vond ik, in 2010, het Bulletin van het Rijksmuseum, jaargang 32, 1975 – nummer 4, waarin De Bruyn Kops, een voor mijn onderzoek belangrijk artikel had geschreven. De titel van het artikel luidde: 'De Zeven Werken van Barmhartigheid van de Meester van Alkmaar gerestaureerd'. Een deel van de tekst mag ik u niet onthouden,

'Grote delen van het verfoppervlak waren kennelijk na beschadiging in het verleden bijgeschilderd of geheel opnieuw ingevuld. Wat er van het oorspronkelijke werk over was kon met al die aanvullingen niet ongehinderd tot zijn recht komen. Zeer storend waren onder meer de bijgewerkte of geheel overgeschilderde gezichten van een aantal figuren, waarin de gelaatstreken elk spoor van oorspronkelijkheid hadden verloren.' [p. 213]

Enkele jaren na de aankoop (in 1915, red.) is het paneel door het Rijksmuseum gerestaureerd, maar zonder wezenlijke veranderingen. Ongeveer vijftig jaar later is na rijp beraad besloten de oude, verkleurde vernislaag, de aangebrachte opvulsels en toevoegingen volledig te verwijderen. Een radicale oplossing met...

'een opzienbarende onthulling tot gevolg. Ontdaan van alle overschilderingen en aanvullingen vertoonde het de gehele geruïneerde toestand, waarin het lang geleden door verschillende oorzaken was geraakt.'

Het rapport van de restauratie vervolgt dat er sprake was van een 'verregaande, moedwillige beschadiging'.

'Met een scherp voorwerp (mes of beitel) is heftig in het schilderij gekrast. Daarbij ontstonden hier en daar diepe groeven, waarlangs de verf afbrokkelde... Op enkele plaatsen is hevig op de panelen ingehakt of gestoken, zodat het hout versplinterde en diepe gaten ontstonden. Merkwaardig is dat dit alles niet in het wilde weg gebeurde,

maar kennelijk nogal doelgericht. Het zijn vooral die personen in de voorstelling, die liefdadigheid bedrijven, hun gezichten en soms in het bijzonder de ogen, of ook de gaven zelf, de geldstukken in hun hand of de broden voor de uitdeling, waarop de woede zich heeft gericht. Bij het schoonmaken werd nog een stukje ijzer aangetroffen, dat zonder twijfel van het gehanteerde werktuig is afgebroken en in het hout achterbleef.'

Als vooral de weldoeners het doelwit waren van de wandaden zou er een andere, misschien wel een politieke, uitleg mogelijk zijn voor die vernielingen. Mijn onderzoek verplaatste zich vervolgens naar het Regionaal Archief Alkmaar. Ik hoopte de

Plattegrond 'Heiligegeestgasthuis aan de Houttille'.

motieven voor deze woede-uitbarstingen terug te vinden in de geschiedenis van Alkmaar en in het bijzonder van het Heilige Geestgasthuis.

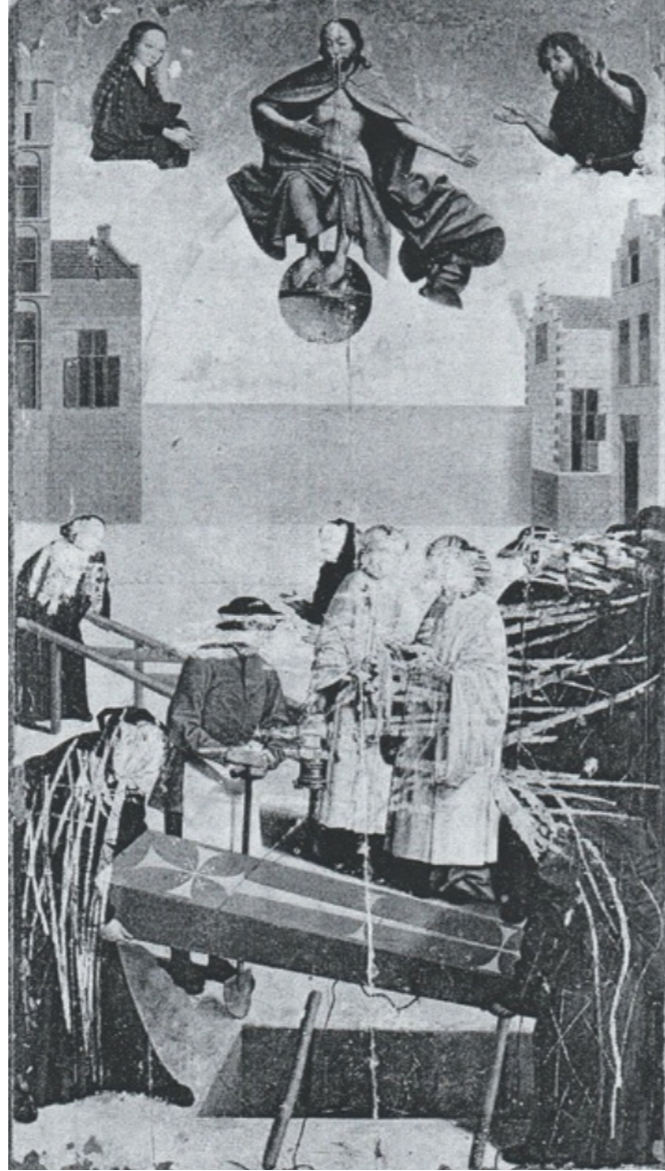
De brief met toestemming tot de bouw van het 'Nieuwe Gasthuis' aan de Houttille werd 15 maart 1386 geschreven in opdracht van Floris van Wevelinckhoven, 50ste bisschop van Utrecht. Naast het gezegende Gasthuis willigde de bisschop tegelijkertijd het verzoek in tot het verkrijgen van een 'klokje', waarmee de gelovigen tot de dienst des Heere in het gasthuis samengeropen konden worden. De mis vond plaats in de parochiekerk.

Het Heilige Geesthuis lag aan de Houttil, voorbij het Heilige Geeststeegje. Het was een zeer bescheiden gebouwtje met daarnaast, ten noorden, de kapel van het gesticht. Aan de noordoostzijde van deze kapel lag een zeer klein, drukbezocht marktveldje. Het gasthuis bleef klein en bescheiden, maar de daarbij behorende kapel 'nam gestadig in grootte en schoonheid toe'. In het jaar 1558 had de H. Geesthuiskapel haar grootste omvang en luister bereikt.

Vóórdat Alkmaar een waaggebouw bezat werd al kaas gewogen en verhandeld. Volgens de geschiedschrijver Gijsbert Boomkamp stond de Waag (een heel primitieve weeggelegenheid met één schaal) in de open lucht, aan de noordoostzijde van de huidige Waag. Er was sprake van waagrecht/weegrecht, verkoop van kazen en de locatie waar de kaas werd verkocht (de markt). In 1557 werd het weegrecht door het stadsbestuur verpacht aan de burenen van de Waag. Op verzoek van burgemeesters, schepenen en gemene raad van Alkmaar bepaalde Filips, koning van Castilië, op 4 november 1557 dat er een nieuw waaghuis gebouwd mocht worden aan de zuidzijde van het Heilige Geestgasthuis. Dit

'omdat de huidige plaats zeer eng is en niet meer dan één schaal kan bevatten, zodat de pachter enige schalen buiten moet opstellen, reden waarom zij graag een nieuw

Het vierde tafereel na het blootleggen van de beschadigde toestand.

waaghuis zouden bouwen en de plaats vergroten door enige huizen af te breken [...] Hij bepaalt voorts, dat zij al zulke huizen zullen mogen aankopen en afbreken als nodig zal zijn en, tot een betere toegang tot de Waag, een brug over de Mente zullen leggen [...] onder de voorwaarde, dat zij de Waag niet zullen verplaatsen en dat zij binnen drie maanden een verbandbrief aan de Rekenkamer zullen overleveren'.

27 januari 1558. Burgemeesters, schepenen en raden van Alkmaar bevestigen dit besluit.³

In 1558 *'pagten de Buren van de Voordam de Waagrecht, en meenden op de hoek van dezelve een kleine Waag op te rechten, en alzo de neringe tot hun te trekken'.*

Dat plan ging niet door, want de Waag mocht niet verplaatst worden. Een brug naar de overkant, de Schapenbrug (de Kijfbrug), werd de oplossing.⁴ Hoe zouden in onze tijd deze

beslissingen gewaardeerd worden? Koppen in de krant: 'Waarom gaat economie vóór zorg? Mogelijk zelfs een demonstratie door de stad? Het moet voor sommige inwoners van Alkmaar onbegrijpelijk zijn geweest dat het Heilige Geestgasthuis moest wijken voor de handel en dat daarvoor zoveel huizen afgebroken moesten worden. Wie had die toestemming gevraagd? Waar ging het om? Geld, Macht en Aanzien? Natuurlijk weer die regenten. Actie: Deze regenten/weldoeners werden uit de beelden op 'De Zeven Werken van Barmhartigheid' gekrast en gestoken. Het rapport van de restauratie in 1975 beschrijft nog een andere opmerkelijke bijzonderheid.

'Het middelste paneel is bovendien nog op een geheel andere wijze toegetakeld. De verf werd daar over de figuren heen met driftige bewegingen weg geschraapt in lange stroken ter breedte van ongeveer

Het vierde tafereel zoals het te zien is in het Rijksmuseum.

een halve centimeter, min of meer evenwijdig in horizontale of verticale richting. Het schrapende werktuig ketste af op de harde witte ondergrond met de daarop door de schilder vooraf aangebrachte tekening'. [p. 215]

Uit het Regionaal Archief Alkmaar:

16 oktober 1566. De Alkmaarse vroedschap verzoekt koning Filips II om toestemming 'de beyer van thylig geesthuys' te mogen overbrengen naar het Elisabethgasthuis 'ende off te breken [...] voorz. beyer tot gerief van voorz. Waage'.⁵

3 maart 1569. Nicolaus, bisschop te Haerlem, op het request van burgemeesters en regeerders van Alkmaar om het Heilige Geestgasthuis, zijnde een ongewijde plaats te mogen onderbrengen in het Sint Elisabethgasthuis, zijnde een bekwame plaats voor de vreemde en passerende armen, aangezien het gasthuis zeer nodig is voor de

uitbreiding van Zijne Koninklijke Majesteits Waag, staat toe, dat het gasthuis verplaatst wordt, onder voorwaarde dat de renten en bezittingen mede zullen overgaan en dat zij voor de vreemde passanten een huis bij het St. Elisabethgasthuis zullen inrichten. **26 oktober 1570.** Filips, koning van Castilië bepaalt, omdat burgemeesters en regeerders de kosten van 5000 gulden voor het afbreken van huizen en verplaatsen van het passantenhuis niet kunnen opbrengen, dat zij met ingang van 6 juli 1572 de stadswaag 18 jaar lang in pacht mogen houden tegen een lagere pachtsom onder voorwaarde, dat de voordelen worden besteed ten behoeve van de Waag. De huizen waren al afgebroken. In 1571 is er nog steeds sprake van een gasthuis 'naast het Heilige Geesthuis'.⁶

Sinds 11 augustus 1573 werden de gelovigen niet meer ter kerke geluid. Het Heilige Geestgasthuis kwam in handen van de

protestanten. De kerkelijke functie van de kapel kwam te vervallen.⁷ De grote kapel wordt ten dele ingericht als Waag. De protestantse vroedschap kon dit besluit nemen, omdat zij geen toestemming meer nodig had van welke bisschop dan ook.

De klokken van de kapel luidden niet meer. De kapel was niet meer in gebruik. De katholieke cellebroeders/Alexianen hoorden volgens sommigen niet meer thuis in het vierde tafereel van 'De Zeven werken van Barmhartigheid' en werden van het paneel 'geschraapt'. Een verklaring zou misschien kunnen zijn, dat dit een actie was vanuit protestantse zijde. Dat weten we niet zeker.

Maar dan is het toch zeer opmerkelijk dat in datzelfde vierde tafereel het 'Laatste Oordeel' onaangetast is gebleven. De protestanten geloofden zeker in de wederkomst van Christus, maar afbeeldingen hiervan werden alleen in katholieke kerken tentoongesteld en de beelden van Maria en Johannes behoorden uitsluitend in een rooms-katholieke kerk thuis. Het begraven door katholieke broeders was niet meer gewenst. Waar het paneel op dat moment precies hing is niet bekend.

17 september 1576. 'In blinde loting' worden de bezittingen van het Heilige Geestgasthuis verdeeld over het 'Mannen-' en het 'Vrouwengasthuis'

13 juli 1581. 'Wilhelm, prins van Oranje, alsmede de ridderschap, edelen en steden van Holland, representerende de Staten van het land, schenken de stad Alckmaer, wegens betoonde dapperheid en getrouwheid in de oorlog, de Waag en de gerechtigheid van dien, mits betalende 7 pond per jaar aan de rentmeester van Kennemerland en onder voorwaarde, dat zij de Waag te allen tijde mogen lossen met een merkelijke somme van penningen.' (RAA. reg.nr.457)

2 februari 1582 wordt besloten nog een eenzaam overgebleven huisje (van Erm Jansd.) af te breken. 29 maart 1582 wordt bepaald

dat de Waag in het H. Geesthuis komt. Hiertoe zou voorlopig het priesterkoor van de kapel, voor zover nodig, worden afgebroken en tot waaghal herbouwd worden.

De restauratie van de Zeven Werken bracht nog meer aan het licht: er werden resten van zwarte verf gevonden in de ontstane groeven en gaten in het paneel. Dat betekent dat deze verf ná de ingekraste groeven op het paneel is gesmeerd. In de archiefstukken heb ik geen exacte datum kunnen vinden van de eerste beschadigingen, maar van het smeren van zwarte verf op het paneel is wel de exacte datum bewaard gebleven. Volgens de aantekeningen van Jacob Dirxz Wijnkoper, in die tijd een van de burgemeesters van Alkmaar, vond het voorval plaats op 14 juni 1582. De kosteres van de Grote Kerk had 's avonds in opdracht van kerkmeester Cornelis Goutsmits de achterdeur van het kerkgebouw opengelaten omdat er, zo was haar verteld, nog werk te doen was.

'Soe is hij inde kercke gekomen met Jacques Mostart, een Brabander met noch enen Marcas Blaeuverwer een uitlander ende hebben die schilderije staende affter inde kercke, wesende vanden seven barmherticheden ende het oordeel met swartquast die schilderije uitgewist met die prophete ende scriff dat ande preekstoel stond'.⁸

Volgens de aantekeningen was 'de burgerie' van Alkmaar heftig verontwaardigd over de vernielingen. Het paneel werd de volgende dag onmiddellijk schoongemaakt. De preekstoel was niet meer te redden en is zwart gebleven. In 1572 vond de politieke en religieuze omwenteling in Alkmaar plaats. We kunnen aannemen dat de kerkmeesters, aangesteld door het stadsbestuur, in 1582 allen behoorden tot

de hervormde gemeente. Was kerkmeester Cornelis Goutsmits misleid? Wist hij mogelijk niet wat het tweetal Mostart en Blauveneur van plan was? Dat zou dan wel verklaren, dat hij na zijn arrestatie niet vervolgd werd. Wat kan dan wel de reden geweest zijn van deze aanval op het paneel? Opnieuw woede, gericht tegen het stadsbestuur of misschien tegen het kerkbestuur? Maar... de vermoedelijke daders waren - zoals uit hun namen in de bron is op te maken - geen geboren Alkmaarders. Zij kwamen vermoedelijk uit de Zuidelijke Nederlanden. Waren

Reconstructie van het 'Heyligher Geesthuys'

zij ontevreden over de gang van zaken in Alkmaar? Helaas kunnen we de achtergronden van de aanval niet met andere feiten ondersteunen. Het Heilige Geestgasthuis had opgehouden te bestaan. In 1582 werd het ronde gedeelte, het koor van de kapel, afgebroken. De oorspronkelijke koorsluiting is met blauwe stenen gemarkeerd en nog altijd in het plaveisel vóór de huidige Waag te zien.

25 juli 1582. De eerste steen voor de nieuwe Waag wordt gelegd. In het jaar 1583 was de verbouwing van het gasthuis tot Waaggebouw voltooid.⁹ De afbraak van de kapel en de besmeuring van het

paneel vonden dus praktisch tegelijkertijd plaats. Dat kan naar mijn mening geen toeval zijn, al is door de schaarste aan gegevens een rechtstreekse verband moeilijk bewijsbaar. Of het jaartal 1566 iets te maken heeft met de vernielingen die zijn aangericht op het paneel valt te betwijfelen. De 'verregaande moedwillige beschadigingen' waren mogelijk niet alleen een wandaad gericht tegen de Katholieke Kerk. Gezichten van weldoeners werden met messen en beitels aangevallen, ogen werden uitgestoken, gaven en zelfs geldstukken of broden voor de uitdeling werden weggekrast of gestoken. De woede lijkt ook gericht op de notabelen. Zij brachten mogelijk sommige bewoners rond het Heilige Geestgasthuis in de problemen door hun huizen af te laten breken. Bovendien moest het Heilige Geestgasthuis wijken voor de handel. Met deze beslissingen zal misschien niet iedereen blij geweest zijn. Er was maar een enkeling nodig om deze wandaad te verrichten. Had dat alleen met de religie te maken? Dat betwijfel ik ten

zeerste. Er werd volgens mij niet alleen afgerekend met het geloof, maar tevens met de gang van zaken in de stad. De vertrouwde locatie van hulp, opvang en ziekenhuis voor de armen werd afgebroken. Een maatschappelijk protest? Een protest tegen afbraak van sociale voorzieningen ten gunste van het economisch belang? Het is aannemelijk dat de vernielingen niet op een enkel moment werden verricht. Er zijn hoogstwaarschijnlijk drie momenten van vernieling geweest. We weten niet wanneer de eerste twee vernielingen hebben plaatsgevonden. Dat de regenten/weldoeners, volgens sommigen, een fout pad waren ingeslagen, lijkt haast duidelijk. Om die reden werden mogelijk hun gezichten beschadigd. Het wegschrapen van

de broeders in het vierde tafereel zou kunnen betekenen dat dit te maken heeft met de woelingen rondom de Beeldenstorm. Het jaartal 1566 lijkt mij echter niet voor de hand liggen. Dat het paneel 'De Zeven Werken van Barmhartigheid' na 1566 en na de omwenteling gewoon ongehinderd tot 1918 in de Grote Kerk mocht blijven hangen maakt het zeer twijfelachtig, dat de Beeldenstorm de verklaring is voor alle beschadigingen. De bewoners van de stad Alkmaar moeten van het werk gehouden hebben. Het toeval wil dat de zwarte verf bijna symbool staat voor het doek, dat in 1582 viel voor het tijdperk 'Barmhartigheid' in het Heilige Geestgasthuis.

NETTY BLEICHRODT-VEGTER

Noten:

1. Meer over dit onderzoek in mijn artikel 'Mysteries rond de mees-ter van Alkmaar', Oud Alkmaar 2016-2; 34-45.
2. C.J. de Bruyn-Kops, 'De Zeven Werken van Barmhartigheid van de Meester van Alkmaar gerestaureerd', Bulletin van het Rijksmuseum 23,4 (1975), 203-226.
3. RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1254-1815 [Stadsarchief], inv. nr. 2.7.2.1; Regesten nrs. 210, 214, 267, 277, 457, 459.
4. Leo Speet en Bram Elte, In en om de Alkmaarsche Waag: voorheen en thans (Alkmaar] 1982), 12, 13 en 14. Lezers die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Waag, raad ik dit boekje ten zeerste aan.
5. Jurjen Vis, 'Geestmeesters en gasthuizen', in: D. Aten e.a. (red.), Geschiedenis van Alkmaar (Zwolle 2007) 151; Idem, 650 jaar ziekenzorg in Alkmaar 1341-1991 (Hilversum 1991), 38. Th.P.H. Wor-tel (gemeentearchivaris), Oud Alkmaar (Amsterdam 1943), 41.
6. RAA Stadsarchief inv.nr. 39, resolutie van de vroedschap dd. 15 januari 1571.
7. Emmie Sniijders/ RAA, 'Als het "Heilige Geestgasthuys" kon pra-ten', Oneindig Noord-Holland, juni 2011, <https://onh.nl/verhaal/als-het-heylighe-geestgasthuys-kon-praten>.
8. RAA, Collectie Aanwinsten inv.nr. 3, 'Kroniek van Wijnkoper' (1412-1692), 41; <https://www.regionaalarchiefalkmaar.nl/images/Documenten/Artikelen/transcripties/kronieken/Wijnkoper.doc.pdf>.
9. Speet en Elte 1982; 24,25.

Thomas Trum brengt eerste Nieuw Licht naar Alkmaars Grote Kerk

Vanaf deze zomer lanceert de Grote Sint Laurenskerk Alkmaar een bijzonder programma: 'Nieuw Licht. Kunst in de Grote Kerk Alkmaar'. Voor dit programma wordt ieder jaar een kunstenaar uitgenodigd om nieuw werk te maken geïnspireerd door, of reflecterend op, het erfgoed en de geschiedenis van de kerk. Voor de eerste editie is de Bossche kunstenaar Thomas Trum (1989) benaderd. Trum werkt met onconventionele technieken en materialen, zoals zelfontworpen viltstiften van zeer groot formaat en een industriële machine voor het markeren van lijnen. Hij experimenteert graag met combinaties van de nieuwste verftechnieken en oude, traditionele methodes. In zijn werk staat onderzoek centraal. Onderzoek naar materiaal, techniek en ook naar de schaal van zijn werk. Waarom is iets zo groot als dat het is? Wat gebeurt er als je iets vergroot of juist verkleint? Deze vragen over schaal kun je ook stellen bij het bouwwerk van de Grote Kerk in Alkmaar. Waarom is dit inmiddels 500 jaar oude gebouw zo groot? En wat gebeurt er met het werk van Thomas Trum als hij deze voor het formaat van de kerk maakt? Trum ontwikkelde voor de eerste editie van Nieuw Licht een serie werken waarmee hij het formaat van de Grote Kerk Alkmaar als ook de schaal van zijn eigen werk bevraagt. Bezoekers in de Grote Kerk kunnen tussen de nieuwe monochrome doeken van Trum heen lopen. Deze werken variëren onderling van formaat en kunnen tot wel zeven meter hoog zijn! Gezamenlijk zullen de werken een bijzonder kleurenspeel vormen in het ingetogen interieur van de Grote Kerk.

De tentoonstelling van Thomas Trum is van 9 juli tot 12 september gratis te zien in de Grote Kerk. Kijk voor meer informatie (zoals coronamaatregelen rond deze expositie) op: www.grotekerk-alkmaar.nl.

< Tekening van Cornelis Pronk van de houten klokkentoren aan de Koorstraat.

meter. De Alkmaarse torenfundering is dus van buitengewone proporties. De bouwers moeten destijds wel uitzonderlijke bouwplannen hebben gehad en hoge verwachtingen ten aanzien van de beschikbaar komende financiële middelen! 'Blijkbaar hebben we', zo schrijft Bitter verder, 'te maken met een onvoltooide toren zoals we er in den lande wel meer kennen. De bouw zou bijvoorbeeld gehinderd kunnen zijn door financiële perikelen na de plundering van Alkmaar in 1517. Later heeft men van verdere bouw afgezien en is er alsnog een kloostergebouw over deze onvoltooide torenfundering heen gezet.' Uiteindelijk is de Grote Kerk slechts van een vieringtoren

Dit zou een gigantische toren zijn geworden

voorzien. Dat is te zeggen, aan de Koorstraat verrees in 1501 toch nog een ander torentje, een houten bouwsel waarin drie luiklokken voor missen en begrafenissen of als alarm werden gehangen. De toren had een bakstenen onderbouw en een hoge houten spits. De klokken werden in 1805 en 1817 verkocht en de lege toren is in 1857 afgebroken, aldus Peter Bitter. Van deze houten toren is in 2018 een model gemaakt dat te zien was tijdens Kaeskoppenstad.

Het model van de houten klokkentoren.

Zilveren Camera in Grote Kerk

De Zilveren Camera is de meest prestigieuze prijs voor fotojournalistiek en documentaire fotografie in Nederland. Jaarlijks kunnen beroepsfotografen met de Nederlandse nationaliteit (woonachtig in of buiten Nederland) en in Nederland gevestigde fotografen met een andere nationaliteit hun werk inzenden. De expositie met alle deelnemende foto's van de Zilveren Camera-wedstrijd 2020, reist door Nederland en is nu in de Grote Sint Laurenskerk te bewonderen.

De Zilveren Camera 2020 omvat foto's uit tien verschillende categorieën. In veel inzendingen is de coronapandemie terug te zien. De Canon Zilveren Camera ging dit jaar naar een fotograaf die 12 jaar geleden de Canonprijs voor jong talent won: fotograaf Kees van de Veen. De jury koos voor de reportage die hij tijdens de eerste coronagolf maakte op de intensive care in Assen.

Jiri Büller won de publieksprijs met een foto (zie boven) van zorgmedewerker Lisa Kreemer na haar nachtdienst op de Covid-19 afdeling in Uden.

Deze tentoonstelling is nog tot en met zondag 27 juni gratis toegankelijk. Voor meer informatie: www.grotekerk-alkmaar.nl.

Geen nieuw inzicht toren uit onderzoek grondradar

In het februari-nummer van de Kroniek schreven wij over een onderzoek naar de eventuele resten van de fundering van de nooit gebouwde toren aan de Bagijnenstraat-zijde van de Grote Sint Laurenskerk. Dat onderzoek werd in december uitgevoerd en baarde enig opzien omdat er een futuristisch ogende grondradar bij werd gebruikt. Stadsarcheoloog Peter Bitter antwoordt nogal ontnuchterend op de vraag wat dit GPR-onderzoek aan nieuwe inzichten heeft opgeleverd: 'Uit het geofysisch onderzoek kwamen geen nieuwe data over de toren meer tevoorschijn. Vooral omdat het grootste deel ervan in 1895 al was weggesloopt.' In dat jaar werd aan de kant van de Bagijnenstraat, vlak tegen de westelijke gevel van de kerk een

tuchthuis voor jonge delinquenten, het Rijks Opvoedingsgesticht, gebouwd. Bij de voorbereidingen van dit project, stuitte men op de fundering van de toren. Die moest voor het grootste deel worden opgeruimd omdat er een kelder was gedacht. Overigens zijn afgelopen december de contouren van de toren in het plaveisel aangebracht. Men kan zelf waarnemen dat het een gigantische toren zou zijn geworden. De fundering mat 15 bij 15 meter en de steunberen waren liefst 4,5 meter breed. In het boek 'De Grote Kerk van Alkmaar. 500 jaar bouwen en behouden' dat in 2018 verscheen, schreef Bitter hierover onder meer: 'De toren is lange tijd aangezien voor de omgevallen toren van 1468, maar hij paste volstrekt niet bij de opgegraven

resten van de vorige kerk. Hij moet bij de bouwplannen voor het tegenwoordige kerkgebouw hebben gehoord.' Bitter schrijft dat het grondplan van de toren uniek is. 'Er zijn niet veel parallellen te vinden. Overhoekse steunberen zijn aanwezig bij enkele torens in Brabant en Midden-Nederland, die in bouwstijl en afwerking onderling sterk verschillen. Opmerkelijk genoeg zijn zelfs de grootste van deze torens, van de Sint-Cunerakerk van Rhenen, de Sint-Maartenskerk van Zaltbommel en de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Breda met hoogten van respectievelijk 73, 68 en 67 meter, voorzien van een onderbouw met een veel kleiner grondvlak dan in Alkmaar, namelijk met zijden (steunberen niet meegerekend) van 12 tot 12,5

In deze **kroniek**

Fiona Tan **3**
maakt nieuwe
Grote Raam

Komen de
Zeven Werken
terug in
Grote Kerk? **7**

Bevindingen **14**
van de
grondradar

6 Kunstwerk past
in traditie

Thomas Trum
brengt eerste
13 Nieuw Licht

Expositie
Zilveren
15 Camera

MARCELIS DEKAVÉ
VRIENDEN VAN DE GROSSE Kerk

www.marcelisdekave.nl

Havinghastraat 32
1817 DA Alkmaar
Postbus 255
1800 AG Alkmaar

+31 (0)72 527 55 27
info@mdkv.nl

drukkerij
ontwerpstudio
internet marketing
uitgeverij

Colofon

Uitgave: Stichting Vrienden van de Grote Sint Laurenskerk te Alkmaar

Redactie: Ruud Kersten en Ruud Schmitz
Vormgeving: Peter Hovestad

Druk: Marcelis Dékavé Alkmaar

Bestuur van de stichting: Frank Kuijper (voorzitter), Nico Alsemgeest (vicevoorzitter/penningmeester), Martijn Vreeswijk (secretaris), Hanneke Schrijen, Lida Mathot, Tineke Wolfswinkel (leden), Pascal Gabler (administrateur)

Adres secretariaat en administratie: Postbus 1112, 1810KC Alkmaar
tel.072 7100024

Rekening: NL78RABO0396410200

Website: www.vriendengrotesintlaurenskerk.nl

Rondleidingen met gids boeken via info@grotekerk-alkmaar.nl of 072 5489864. Kijk voor een virtuele 360 graden rondleiding op: www.grotekerk-alkmaar.nl

Email: secretaris@vriendengrotesintlaurenskerk.nl

liquid labs

Online en
data consultancy

E welkom@liquidlabs.nl

M 06 1418 0072

samen ondernemen
gericht ondernemen
oprecht ondernemen
duurzaam ondernemen
deskundig ondernemen

bg accountants

BG accountants draagt Stichting Vrienden van de Grote Sint Laurenskerk een warm hart toe.

Alkmaar 072 - 566 91 16
Lisse 0252 - 41 58 41
Online www.bgaccountants.nl